
DOI: 10.15407/etet2018.04.035

УДК: 330.101

JEL: O110

Петро Єщенко

ПОШУК НОВОЇ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ – ПРІОРИТЕТНЕ ЗАВДАННЯ СУСПІЛЬНИХ НАУК

Розкрито виклики нинішнього світового суспільного устрою, що зумовили кризу сучасної цивілізації. Особливу увагу акцентовано на науковому обґрунтуванні нової моделі соціально-економічного розвитку – вирішальної умови подолання кризи як у кожній окремій країні, так і у всьому світовому співтоваристві. На основі вивчення процесів глобалізації, що відбуваються в сучасному світі, прискореного розшарування суспільства на надбагатих і надбідних, гіпертрофованого розвитку фінансового сектора економіки, масового впровадження "цифрової торгівлі", "цифрових грошей", "біржових цифрових валют" тощо в статті аналізується роль суспільних наук у процесі зміни моделі розвитку суспільства. На думку автора, на сьогодні необхідний інтегральний підхід до суспільних наук, який стане важливим фактором зміни розвитку суспільства і забезпечить новий виток його прискорення і оновлення. Міждисциплінарний підхід дозволить по-новому подивитися на багато традиційних явищ суспільного життя, в тому числі таких категорій, як капітал, соціальна справедливість, власність та інші, що дозволить подолати суперечність між теорією і практикою в сучасному житті, що значною мірою пояснюються методологічною неспроможністю нинішньої неоліберальної теорії.

Ключові слова: криза цивілізації, глобальна економіка, цифрова революція, виклики сучасності, інтеграційний підхід до суспільних наук, модель соціально-економічного розвитку.

Вагомі зміни, що відбуваються у світі під впливом таких чинників як: НТР, цифровізація, глобалізація, фінансіалізація, "провали ринку", поглиблення суперечностей і несправедливий перерозподіл багатства на користь можновладців вимагають корекції нинішньої моделі соціально-економічного розвитку. Остання має бути націлена на посилення інноваційного зростання, реіндустріалізацію, зменшення нерівності в розподілі матеріальних і духовних благ, забезпечення соціального захисту всіх членів суспільства і умов для розвитку людського капіталу. Це стосується як розвинених країн, так і країн, що розвиваються, в т.ч. і України. *Мета статті* – дати характеристику кризи сучасної цивілізації і розкрити роль інтеграційного підходу в дослідженні переходу неоліберального глобального капіталістичного господарства до нової моделі соціально-економічного розвитку.

Єщенко Петро Степанович (p.eshchenko@ukr.net), д-р екон. наук, проф.; науковий консультант відділу економічної соціології Інституту соціології НАН України.

© П.Єщенко, 2018

ISSN 1811-3141. Економічна теорія. 2018. № 4: 35–56

Криза цивілізації: чи є вихід?

Глобальна економіка долає наслідки Великої рецесії 2008–2009 років уже дев'ятий рік поспіль. Процес іде своєю чергою, що є приводом для оптимізму, вважають деякі політики і економісти. Тим часом є чимало аналітиків, які скептично ставляться до майбутнього розвитку світової економіки. На їхню думку, для цього є три причини, або "три Д": депопуляція, делеверідж і деглобалізація. Роль каталізатора зростання світової економіки в період з кінця Другої світової війни до початку фінансової кризи в 2008 році відігравав вибуховий приріст чисельності населення, бум кредитування, що стимулював приплив інвестицій і підвищення продуктивності праці, а також вражаюче збільшення обсягів транскордонних потоків товарів, грошових коштів і людей. Сьогодні ці три фактори переживають тренди, що стрімко низходять: у сім'ях заводять набагато менше дітей, ніж у післявоєнні роки, банки зовсім не прагнуть роздавати кредити так, як це робили до глобальної фінансової кризи, а обсяги транскордонної торгівлі держав скорочуються. Протягом наступних 15 років світове населення збільшиться майже на 1,2 млрд осіб. На Захід припадає всього три відсотки цього зростання. Кожен день у світі народжується понад 400 тис. осіб. Експерти ООН прогнозують подальше глобальне зниження зростання чисельності працездатного населення – як до 2025 року, так і в наступні роки. І економічний підтекст такого тренда очевидний: кожен відсоток скорочення приросту чисельності працездатного населення знижує зростання глобального ВВП на точно таку ж величину. Делеверідж і деглобалізація також стали потужними перешкодами для економічного зростання¹.

Сучасний світ характеризується дедалі сильнішим процесом накопичення і концентрації капіталу в руках небагатьох і щораз більшою нерівністю. Істотну роль у цьому процесі відіграє корупція і фінансові махінації з перекачування грошей в офшорні центри. Завдяки створеним міжнародним інститутам, юристам і менеджерам корупція стала глобальною і працює винятково на еліту надбагатих, незалежно від місця їхнього проживання і країни походження. Перешкодою цьому не стала ні ліберальна економічна теорія, ні глобалізація, ні цифрові технології, що підтверджує неупереджена статистика.

За 2017 рік статки найбагатших людей зросли на один трлн дол., що більш ніж у чотири рази перевершує приріст їхнього рівня в 2016 році. В кінці грудня 500 мільярдерів контролювали 5,3 трлн дол. в порівнянні з 4,4 трлн дол. станом на 27 грудня 2016 року. Сукупний капітал восьми найбагатших людей світу зараз становить 426 млрд дол. Аналогічну суму у своєму розпорядженні має найбідніша половина людства, тобто близько 3,6 млрд осіб. Стан найбагатших людей збільшується на тлі зростання рівня глобальної бідності. За даними Oxfam, тільки за останній рік частка найбіднішої половини людства у світовому багатстві скоротилася з 0,7 до 0,2%. Добробут 3,5 млрд найбід-

¹ От иллюзорного бума к низким темпам роста: встречаем новую реальность. 15 июня 2017 г. URL: <http://www.2000.ua/v-nomere/derzhava/ekonomika/ot-illuzornogo-buma-k-nizkim-tempam-rosta-vstrechaem-novuju-realnost.htm>

ніших людей планети становить менше 10 тис. дол. у розрахунок на людину. Загалом на цю категорію припадає 70% працездатного населення і 2,7% сукупного багатства².

Таке розшарування людства за доходами не просто є несправедливим, але і наражає на значні загрози економічний сектор, а також держави як такі. Вихід учені бачать у введенні прогресивного оподаткування, що зменшить нерівність після виплати податків і відштовхне багатих від накопичення майна. Крім того, потрібно полегшити доступ до освіти (необхідно для працевлаштування з більш високою зарплатою) і розширити інвестиції в охорону здоров'я.

Особливо швидко зростають доходи в нинішніх умовах панування у світі ТНК. Наприклад, концерни США в 2016 році заробляють більше всіх грошей і економічно рентабельніші, ніж всі інші. Це показує список 100 найдорожчих концернів, що складає Handelsblatt: 58 зі 100 найбільших фірм знаходяться в США. Подібне панівне становище забезпечене не за рахунок окремих галузей економіки, таких як ІТ-сектор, але майже всіма галузями. Реструктуровані великі банки США повернулися до своєї колишньої могутності. До 100 провідних концернів належить 21 фінансовий інститут, серед них дванадцять американських банків – але жодного з єврозоні³.

Концентрація капіталу в найбільших ТНК є важливою причиною високої рентабельності провідних фірм. Дуже великі і міжнародні концерни отримують вигоду від своєї цінової політики, купівельного попиту і переваг від своїх масштабів. Тому рентабельність і не знижується: чим більше концерни виробляють, тим більшими вони стають.

Аналіз податкових декларацій та інших відкритих джерел, проведений міжнародною благодійною організацією Oxfam, показав, що американські компанії виводять з країни гігантські суми в обхід податкових органів. В оприлюдненому в спільному дослідженні Oxfam America і Institute for Taxation and Economic Policy (Інститут оподаткування та економічної політики) говориться, що 50 найбільших концернів США перевели в 2015 році в податкові оазиси загалом близько 1,6 трлн дол. Це на 200 млрд більше, ніж роком раніше, стверджують автори дослідження. Гроші виводилися за допомогою мережі з понад 1700 дочірніх підприємств і філій. Важливу роль в цьому процесі відіграють лазівки в податковій системі. Oxfam підкреслює, що при подібній стратегії відходу від податків фірми діють у рамках закону, оскільки податкова система дозволяє концернам ухилятися від сплати чесних внесків. Замість встановленої в США ставки податку в 35% підприємства, охоплені дослідженням, платили завдяки різним лазівкам у законах в середньому лише 25,9%, а то і менше. Разом з тим, за відомостями Oxfam, в 2009–2015 роках ці фірми витратили близько 2,5 млрд дол. на лобіювання, в результаті чого домоглися серйозних податкових пільг⁴.

² 2017 год: Бедные беднели, богатые богатели. URL: http://MIRTESEN.RU/PAD/43808282446?UTM_CAMPAIGN=-TRANSIT&UTM_SOURCE=MIRTESEN&UTM_MEDIUM=NEWS&FROM=MIRTESEN

³ Мировая держава США 29.12.2016. URL: <http://inosmi.ru/economic/20161229/238460344.html>

⁴ Концерны США выводят триллионы долларов в налоговые оазисы 12.04.17. URL: <http://www.warandpeace.ru/ru/news/view/120373/>

З метою отримання більш високого прибутку ТНК переводять свої підприємства, марки, логотипи і алгоритми в податкові "оазиси", щоб в цих країнах зареєструвати свої доходи, отримані по всьому світу. "Ефективність" подібного нововведення вражає. За розрахунками аналітиків, за кожен євро, який фірма платить як зарплату, вона отримує в середньому у світі приблизно 50 центів прибутку. Так принаймні це можна спостерігати в США, в Німеччині та Франції. У Люксембурзі це виглядає інакше: фірма, яка сплатила там один євро у вигляді зарплати, отримує прибуток в середньому в 3,5 євро. Даний надприбуток є результатом наднизької податкової ставки, що встановлена в цій країні. Таких країн в Європейському союзі шість: Люксембург, Ірландія, Нідерланди, Бельгія, Мальта і Кіпр. Вони отримують за рік 350 млрд євро. Гроші осідають там після того, як цілі армії аудиторських фірм маніпулювали цими грошовими потоками. Таким чином, транснаціональні корпорації загалом рік за роком переводять у податкові "оазиси" понад 600 млрд євро. Очевидно, що раз є переможці, то є і ті, хто програв. У число перших входять США і великі країни ЄС, де живе більшість співробітників і клієнтів транснаціональних концернів. Податкові "оазиси" забирають у ЄС в перерахунку п'яту частину їхнього прибутку від податкових надходжень. Це відповідає збитку в 60 млрд євро на рік, з них 17 млрд євро втрачає одна лише Німеччина. Кожна країна має право на те, щоб самій обрати форму оподаткування. Але коли Нідерланди пропонують спеціально підігнані податкові угоди для концернів, коли Британські Віргінські острови дозволяють тим, хто займається відмиванням грошей, створити анонімну фірму за один пенні, коли Швейцарія непомітно зберігає багатство корумпованих еліт у валізах, тоді ці країни крадуть в інших держав прибуток. У той час як інші програють, податкові "оазиси" виграють: вони отримують гроші за свої послуги, до того ж – нехай навіть невеликі – податкові збори, а іноді – і великий вплив на міжнародній арені⁵.

Податкові "оазиси" значною мірою сприяють посиленню нерівності у світі. Тому що тільки забезпечені люди можуть собі дозволити ухилитися від сплати податків і при цьому ставати ще багатшими. Багатії ховають у податкових "оазисах" статки, які дорівнюють 10% світового ВВП, – у формі банківських активів, часток у фірмах, у вигляді облігацій або інвестиційних фондів. Найчастіше це відбувається через анонімну підставну фірму або через фонди та трести.

США збільшують свої доходи завдяки американському долару, який з великим відривом зберігає положення домінуючої резервної валюти. Його беруть за основу 60% країн, на яких припадає 70% світового ВВП. Американський долар, будучи центром світової фінансової валюти, дозволяє країні-продуценту світової валюти в країнах "третього світу", на пострадянському просторі, в т.ч. в Україні, проводити політику "ентрегізму". Суть останньої зводиться до передачі національної економіки під контроль іноземного капіталу, в основному

⁵ Двигатель неравенства. 08.11.2017. URL::<http://inosmi.ru/economic/20171108/240713741.html>

американського. Цьому також сприяють й інші фактори, наприклад, обсяги торговельних операцій в доларах і частка американських активів (зокрема облігацій) в резервах центральних банків.

Стимулом для зростання нерівності країн і доходів у світі і всередині кожної країни став постійно зростаючий держборг у найбільш розвинених країнах. Це особливо рельєфно видно на прикладі США, де державний борг переповз через важливу психологічну позначку в 20 трлн дол. Цей борг безперервно росте. В абсолютному вираженні, він зараз найвищий за весь час. Якщо використовувати загальноприйнятий показник "борг / ВВП", то він зараз найвищий за останні 70 років в США. Останній раз, коли він досягав позначки в 100%, був під час завершального року Другої світової війни. У перерахунку "на душу населення" кожен житель США винен сьогодні 61300 дол. – друге за величиною місце у світі. Однак у перерахунку на кількість платників податків, ця сума роздувається в наші дні до 167 000 доларів⁶.

Аналітики досить аргументовано доводять, що держборг США є непідйомною ношею для простих американців. Але це, судячи з усього, не хвилює найбагатших американців, які й не думають його покривати за рахунок своїх надприбутків. Підтвердженням цьому є такі розрахунки. Якщо ми візьмемо 18 трлн дол. як приблизний обсяг ВВП США і темпи зростання, скажімо, на 3,5%, то загальний обсяг товарів і послуг збільшиться за рік приблизно на 600 млрд дол. Водночас обслуговування держборгу обходиться в 3 трлн дол. на рік. Використовуючи принцип Парето, близько 80% населення є нетто-платниками боргу, в той час як інші 20% є нетто-одержувачами. По суті, виплата боргу та відсотків – це не просто фінансова кабала, це політичне кріпацтво. Можна випустити за бажанням всі гроші, проте виробництво реальних речей не може бути досягнуто за допомогою натискання клавіші. Банкрутство не вирішує проблему соціальних потрясінь і страждань мас, залежних від боргів. Ці борги були засновані на теоріях, які з'являлися протягом усієї історії людства у різних виглядах, але ніколи не працювали. У нинішньому фінансіалізованому, неофеодальному, неоколоніальному режимі на вершині піраміди знаходяться сучасні рантьє⁷.

Серйозним викликом на сьогодні є бурхливе зростання і домінування фінансового сектора економіки. За своєю природою фінанси покликані обслуговувати реальний сектор виробництва, забезпечуючи акумуляцію, гнучкість, ефективний розподіл вартостей в економіці. Однак гіпертрофований розвиток фінансової сфери сприяв розвитку системних ризиків у глобальній економіці, скороченню сукупного попиту, зростанню спекулятивної складової на фінансовому ринку, падінню темпів розвитку реального сектора, дестабілізації структури соціально-економічних відносин. Сучасний оборот глобального фінансового ринку істотно перевищує обсяги створеного світового економічного продукту,

⁶ Проблема Трампа на 20 триллионів. 05.02.17. URL: <http://www.warandpeace.ru/ru/reports/view/118638/>

⁷ Госдолг США – неподъемная ноша для американцев 23.03.17. URL: <http://www.warandpeace.ru/ru/news/view/119836/>

що свідчить про поступове відокремлення руху вартісного багатства від його матеріально-речових форм. Це знаходить своє підтвердження в стрімкому зростанні рівня глобального боргу, який підтримується в основному збанкрутілими урядами, банками і споживачами.

В кінці 2007 року, незадовго до всесвітньої фінансової кризи, викликаної занадто великим рівнем безнадійних боргів у фінансовій системі, глобальний борг становив 142 трлн дол. Для "виправлення" цієї проблеми центральні банки по всьому світу запустили електронні друкарські верстати на повну потужність і до середини 2014 року накопили ще 57 трлн дол. боргу. З тих пір вони так і не зменшують обороти. Сьогодні глобальний борг перевищує 225 трлн дол. І становить понад 300% світового ВВП. Кеннет С. Рогофф і Кармен М. Рейнхарт досить достовірно довели, що коли борг до ВВП перевищує 90%, слідує катастрофа. Глобальна емісія боргових зобов'язань в 2016 році досягла рекордних 6,6 трлн дол., з них за 3,6 трлн дол. несуть відповідальність корпорації – велика частина була використана на зворотний викуп їхніх власних акцій на найвищому рівні⁸.

Подібні метаморфози значною мірою стали можливими і поглиблюються у зв'язку з оцифруванням фізичного світу, яке характеризується масовим запровадженням інформаційних і комп'ютерних технологій (ІКТ) в усі сфери суспільного та особистого життя людей. Відповідно до цього змінюється і найважливіша сфера життя, якою є економіка. Світ насичується такими новими поняттями, як "цифрова економіка", "цифрова торгівля", "цифрові гроші", "цифровий банкінг", "цифрові розрахунки", "біржі цифрових валют" тощо. Разом з цим з'явилися альтернативні гроші типу біткойнів.

Біткойн має низку важливих особливостей. До них належать такі. *Перша.* Біткойн, як і золото, не можна скопіювати і обчислити. Його можна тільки добути шляхом перебору чисел. З числа виходить хеш, який повинен відповідати шаблону. Шаблон періодично "скорочується", залежно від загальної кількості добытого – і, таким чином, зростає загальна складність пошуку-майнінга. *Друга.* Біткойн – інтернаціональний, тоді як всі інші валюти є валютами конкретних країн або регіональних об'єднань. Але для купівлі біткойнів, як правило, все-таки доводиться десь реєструватися, і, може навіть, верифікувати номер телефону. Однак після купівлі всі незручності закінчуються. *Третя.* Створення біткойнів, його обіг і використання знаходиться поза сферою контролю з боку грошової влади, оскільки учасники спільноти приватної цифрової валюти спілкуються між собою електронними каналами зв'язку (інтернет). *Четверта особливість* біткойнів полягає в тому, що він є і валютою, і товаром, і цінним папером і навіть засобом накопичення та, як наслідок, спекуляції. Перераховані й інші специфічні риси біткойна, який, з точки зору класичної економічної теорії, не володіючи реальною вартістю, має поки що відносно стійку тенденцію до зростання в ціні.

⁸ Предвзятый прогноз на 2017 год 18.01.17. URL: <http://www.warandpeace.ru/ru/analysis/view/118061/>

Очевидно, що зростання біткойнів продовжиться. Це обумовлено тим, що його кількість росте набагато повільніше, ніж обсяг ринків товарів і послуг, які обслуговує ця "валюта". Біткойн буде загалом дорожчати ще й тому, що його обсяг, на відміну від доларової маси, який протистоїть йому, обмежений. Всього буде емітовано 21 млн біткойнів. Разом з тим біткойн нічим не забезпечений, тоді як американський долар підтримується найпотужнішою армією у світі. Біткойн і інші криптовалюти, включаючи лайткоїн, ефіріум й інші анонімні валюти, – це спекулятивна гра, яка веде до фінансової бульбашки нового типу. Адже абсолютно очевидно, що той, хто має право володіння інструментом їх продукування, буде власником усього світу. Електронні гроші і засоби контролю над суб'єктами господарської діяльності і кожною людиною стануть реальною технологічною основою для абсолютної влади. Звідси можна зробити висновок, що біткойн – вирок грошовій політиці лібералізму, який завів світ у глухий кут. Електронні записи і електронні транзакції банків роблять людей повністю беззахисними, тому що в руках їхніх продуцентів концентрується вся інформація про власників рахунку.

Дедалі більша кількість учених це розуміють і акцентують увагу на необхідності усвідомлення всього характеру поневолення народів фінансовим капіталом і таким його інструментом, як електронні гроші. Коли клієнт буде повністю "емансипований" від готівки, з нього можна крутити вірьовки. Можна безакцептно списати гроші з рахунку (наприклад, під виглядом яких-небудь штрафних санкцій), можна заблокувати рахунок, можна обмежити обсяг і спектр операцій. Все це можна зробити в будь-якому випадку, коли господарям грошей щось не сподобається в поведінці клієнта або його думки здадуться "підозрілими". Як бачимо, благими намірами моститься дорога в пекло. У цьому випадку – електронно-банківське пекло⁹.

Розвиток технологій, упровадження робіт означатиме підвищення ефективності і зниження виробничих витрат. Разом з цим будуть зростати і нові проблеми. Для робітників у багатьох сферах діяльності це означає втрату робочих місць. Дослідження Оксфордського університету показує: до 47% робочих місць у країнах Заходу можуть зникнути вже протягом двох десятиліть¹⁰.

Крім того, нові робочі місця вимагатимуть нових навичок: знання інформаційних технологій та вміння працювати з комп'ютером. Перехід до постіндустріального укладу, в чому переконує серія економічних криз, і стагнація зарплат формує малозабезпечений і незахищений клас людей – прекаріат. Зростання безробітних і малозабезпечених знизить купівельну спроможність і призведе до економічного спаду, а значить, стане загрозою існуючому ринковому капіталістичному укладу. Для порятунку останнього необхідно незайнятій робочій силі створити робочі місця або всіх працівників перевести на скорочений

⁹ Смерть денег: датский прецедент. О расширении территории электронно-банковского концлагеря. 28.12.16. URL: <http://www.warandpeace.ru/ru/analysis/view/117569/>

¹⁰ "Получаешь деньги – не делаешь ничего": год всеобщему доходу в Финляндии 07.01.18. URL: <http://www.warandpeace.ru/ru/news/view/127256>.

робочий тиждень. У цих умовах учені, бізнесмени, політики почали підтримувати новий формат соцгарантій – безумовний основний дохід (БОД), який покриває найелементарніші потреби і виплачується громадянам без будь-яких умов. У 2017 році на бік безумовного доходу стали Білл Гейтс, Марк Цукерберг, Річард Бренсон, глава бізнес-інкубатора Y Combinator Сем Альтман, експерт з ІІ Ендрю Ін та інші відомі підприємці та науковці, в т.ч. Нобелівські лауреати з економіки. Всі вони вважають безумовний основний дохід природною необхідністю в умовах тотальної автоматизації¹¹.

Разом з тим серед науковців відсутня єдність думок про БОД. Одні називають його "фінансовою подушкою безпеки" за часів невідомості. Інші вважають, що за безумовного базового доходу, що зростає в міру росту продуктивності, як справедливої частки все більш роботизованої економіки, майбутнє, нарешті, стане сприятливим місцем для людства. Деякі вважають, що базовий дохід зруйнує традиційну систему соціальних гарантій і зробить бідних ще біднішими.

У нинішніх умовах все більш гострими стають дискусії між лібералами і протекціоністами про глобалізацію, її вплив на національну економіку. Дедалі частіше лунають заклики до розумного протекціонізму з метою захисту національної економіки у зовнішньоекономічних відносинах. Європейські країни вважають, що глобалізація піддає їх економіку істотним ризикам, захистом від яких є помірний протекціонізм. Правда, це прикривається певною словесною витонченістю на кшталт "йдеться не про закриту систему й ізоляціонізм, а про відкриту гру за принципом вільного руху товарів".

Далеко не всі науковці і експерти згодні з оптимістичними прогнозами на 2018 рік і на майбутній період. Стефан С. Роач (Stephen S. Roach) вважає, що для цього є серйозні причини. Світ стоїть на порозі завершення трьох мегатенденцій: нетрадиційна монетарна політика, залежність реальної економіки від фінансових активів, потенційно дестабілізуючий арбітраж на ринку глобальних заощаджень. Під загрозою опинився сам фундамент, що лежить в основі нинішнього оптимізму. Автор звертає увагу на роздуті баланси центральних банків, чого раніше не було. За даними Банку міжнародних розрахунків, з 2008 по 2017 рік сукупні активи на балансах центральних банків у найбільших розвинених країнах (США, єврозона і Японія) зросли на 8,3 трлн дол. Оскільки номінальний ВВП у тих самих країнах зріс за цей період лише на 2,1 трлн дол., решта 6,2 трлн дол. надлишкової ліквідності викликали спотворення цін на фінансові активи по всьому світу. Важливо врахувати й те, що реальна економіка штучно стимулювалася перекрученими цінами на фінансові активи. В таких умовах дуже повільна нормалізація монетарної політики лише продовжить цю залежність. А коли баланси центральних банків зрештою почнуть скорочуватися, країни, чия економіка залежить від фінансових активів, знову опиняться в небезпеці. При цьому ризики, очевидно, будуть сьогодні набагато сер-

¹¹ Див.: *Идея просто так раздавать деньги нравится уже почти всем*. 10.01.18. URL: <http://www.warandpeace.ru/ru/reports/view/127322/>

йозніші, ніж десятиліття тому, і не тільки через виникнення навісу роздутих балансів центральних банків, а й через переоцінені активи¹².

Аналітики, що займаються вивченням довгострокових глобальних тенденцій з урахуванням дії циклічної світової економічної кризи та наявності гострих суперечностей у багатьох регіонах світу, передбачають, що майбутнє 20-річчя цілком імовірно характеризуватиметься в середньому нижчими темпами зростання внутрішнього валового продукту, витрат на споживання і темпами зростання чисельності населення. Практично не викликає сумнівів, що в найближчі десятиліття всі провідні держави очікує важка глобальна криза. Вихід з неї може тривати довго, аж до 7–15 років. На їхню думку, подібна ситуація у світі визначатиме політичний ландшафт протягом наступних п'яти років. Очікується помітне посилення напруженості і конфліктності в усіх регіонах. Ця конфліктність матиме як міжнародний, так і внутрішньодержавний характер. Ймовірно, наступне п'ятиріччя увійде в історію, як п'ятиріччя глобального безладу. Він охопить усю світову систему. У кожному регіоні глобальний безлад матиме свої специфічні риси¹³.

Аналізуючи світові процеси, їх зростаючі і різноманітні суперечності, уваги заслуговують висновки, зроблені Джульетто К'єза. Ситуацію, що складається у світі, він назвав кризою цивілізації. Цей процес, який почався тридцять років тому, дуже швидко розвивався. Справа в тому, що Захід намагався з'єднати західний і решту світу в одному ідеологічному, культурному і економічному просторі. Це не вийшло і не могло вийти, тому що глобалізація по-американськи в тому вигляді, як вона була задумана, неможлива в принципі, оскільки вона перекреслює історію різних народів, як би скасовує її. Але це несумісно з природою людей і просто порушує закони природи. Глобалізація і уніфікованість ідей можуть поширюватися лише до певної межі. Але цю межу американська, англосаксонська культури не бачили, а тому і не враховували. Адже вони домінували упродовж трьох з гаком століть, це довго, це виробило звичку: "Ми домінуємо, ми – вищі, кращі за інших". Це расистська ідея, яка якраз і народилася тому, що ми, західні люди, домінували століттями. Решта світу був пограбований Заходом. Ми, західні люди, думали, що так буде нескінченно, тому що протягом трьох століть ми домінували. Але раптом у світі з'являються гіганти, які можуть не тільки сказати "я не згоден" і захиститися, а й дати відсіч. І раніше були незгодні, але вони не могли постояти за себе. Індія, наприклад. Цілий континент ми завоювали, забирали там все і робили, що хотіли. Але ось з'являються такі політичні сили, як Китай І продовжувати грабувати вже неможливо¹⁴.

¹² В 2018 году оптимистов ждёт суровый экзамен. URL: <http://inosmi.ru/economic/20171221/241029736.html>

¹³ Разведка США: преступность, терроризм и новые технологии ближайшего будущего 10.04.17. Терроризм: факты и движущие силы. URL: <http://www.warandpeace.ru/ru/analysis/view/120304/>.

¹⁴ Ограбление по... конец абсолютному доминированию? URL: http://zavtra.ru/blogs/ograblenie_po

Виникає питання: чи є вихід з кризи цивілізації? Так, такий вихід є і його слід шукати в зміні моделі розвитку суспільства.

Інтегральний підхід до суспільних наук – шлях до зміни моделі розвитку суспільства і нового витка його розвитку

У нинішніх умовах все більшу увагу науковці акцентують на місці і ролі суспільних наук у процесі зміни моделі розвитку суспільства. Діючи розрізнено, вони не здатні в повній мірі пізнати природу нових викликів. Останні, як свідчать нинішні реалії, породжують суперечності між різними країнами, всередині кожної з них, окремими культурами в традиційному розумінні цього слова в умовах переходу до технологій нової промислової революції, яка зароджується. Продукція, науково-технологічні та соціально-господарські умови вимагають ширшого погляду як для розгляду контурів нового світоустрою, так і для співвідношення і взаємозв'язку між економічною теорією, економічною соціологією, економічною психологією, еконофізикою, правом та ін. На це звертають увагу багато вчених. Зміни, що відбуваються в змісті економічних процесів, пише А. Гриценко, вимагають іншої організації наукової діяльності, яка б забезпечувала з'єднання фундаментальних і прикладних розробок, з прив'язкою до стану конкретного об'єкта і до часу (2008. С. 45). Автор вважає, що в нинішніх умовах економічні знання дедалі більше набувають мережевого характеру, в якому втрачається єдність економічної теорії та її вихідних принципів, "розмиваються" межі її власного предмета, відбувається взаємопроникнення наук, втрачаються суворі критерії відбору професійних знань. Економічний імперіалізм обертається колонізацією різних частин економічної теорії іншими галузями знань. Постійне відставання теорії від реальних змін в економіці, внаслідок їх динамізму, справляє враження перманентної кризи в економічній теорії (Гриценко, 2008. С. 54).

З цим слід погодитися, як і з тим, що "економічна наука, за справедливим твердженням М. Аллі, представляє лише частину більш широкого цілого – соціальних наук. ... Соціальні науки можуть домогтися сьогодні великих успіхів тільки на шляху синтезу" (Аллі, 1995. С. 98). Подібну точку зору відстоюють й інші суспільствознавці, в т.ч. що належать до такого наукового напрямку, як наноекономіка, об'єктом вивчення якої є окремий індивід. Наноекономіка спирається на досягнення психології, соціології, історії, ергономіки, аксіології (науки про цінності, тобто про значущість тих чи інших об'єктів і умов для людини або соціальної групи), менеджменту та інших дисциплін, серед яких основну частину становлять гуманітарні (Клейнер, 2004. С. 79-80). Зростає актуальність дослідження питань співвідношення права і економіки (Алпатов, 2012. С. 67-76; Больсевич, 2008. С. 60-71). Настав час, на думку все зростаючої кількості науковців, припинити регулювання поділу праці в соціальних науках. Нині все відчутніше відбувається процес інтеграції економічної, соціальної, філософської, психологічної та інших наук. З кінця 1980 – початку 1990-х років все більшою популярністю і впливом у соціологічній науці користується "нова економічна соціологія", що демонструє новий мето-

дологічний підхід до дослідження сучасних проблем людства не в традиційних рамках "економіка й суспільство", а в нових рамках "суспільство й економіка". Зміна місць у названій дихотомії підкреслює інтеграцію економічного в соціальне і стала гаслом нового напрямку в економічній соціології, піонером якої вважається М. Грановеттер. Однак її поява і становлення не скасовує внесок у розвиток суспільствознавства класиків "старої" економічної соціології в особі К. Маркса, М. Вебера, Е. Дюркгейма та ін.

В середині 80-х років XX століття виникають нові наукові напрями: економіка угод, еволюціонізм, соціоекономіка. М. Шабанова вважає, що соціоекономіка вивчає характер і закономірності двосторонніх зв'язків між економічними і соціальними аспектами відтворення різних систем (від фірм і домогосподарств до суспільства загалом) і намагається дати (там, де це можливо і необхідно) економічну оцінку цим зв'язкам на основі, по-перше, зіставлення у широкому розумінні витрат і результатів і, по-друге, обліку певних соціальних обмежень. Соціоекономіка дозволить виробити наукове знання (теоретико-методологічні основи та методичні інструменти), що створюють реальні передумови для взаємного посилення економічних і соціальних факторів розвитку, допомагати по-новому поглянути на шляхи вирішення "старих" проблем, виявляючи незадіяні соціальні джерела економічного розвитку (Шабанова 2010. С. 79–80). Звертає на себе увагу те, що перераховані напрями в центр своїх досліджень ставлять людину, визначити і реалізувати потреби і інтереси якої в нинішніх умовах можна лише на основі об'єднання економічної та соціологічної наук. При цьому деякі вчені вважають, що раніше економічні феномени домінували і значною мірою формували мислення людей. На думку Є. Балацького, економічні фактори були первинними, а ментальна сфера – вторинною. Відповідно економіка була лідером серед соціальних наук, а соціологія займала підлегле становище. Тепер становище кардинально змінилося – національні стереотипи мислення визначають напрями розвитку економіки. Ментальність стала первинним чинником, а економічні процеси – вторинним. Соціологія пересувається на першу позицію серед соціальних наук, а економіка відходить на задній план. .. Модельні описи, пропоновані економістами, останнім часом досить швидко застарівають, а інші відкриття в економіці просто не визнаються. Крім того, зрозуміти висновки соціологів простіше, ніж висновки економістів, бо у перших це чистий зліпок суспільства, а у других – складний ланцюжок неявних причинно-наслідкових зв'язків і силізмів. Нарешті, досягнення економістів, як правило, не можуть бути безпосередньо використані кожною конкретною людиною (а часом і національними урядами), тоді як соціологічні знання можуть використовуватися навіть у побутовому житті (Балацкий, 2006. С. 65, 67).

К. Хубієв вважає, що соціалізація предмета економічної теорії через інститути є правильним напрямком. Але воно повинно бути розвинене в контексті альтернатив розвитку економічної теорії. Зокрема, політична економія дає своє бачення соціальної конкретизації економі-

чних суб'єктів. Більш того, вона навіть визначає основи інституціоналізації суспільства. Тому плідним напрямом економічних досліджень бачиться дослідження взаємозв'язків економічних законів, відносин та інститутів (Хубиев, 2006. С. 51). Ця точка зору заслуговує на особливу увагу в нинішніх умовах у зв'язку з тим, що у вишах нашої країни ігнорується така наукова дисципліна, як політична економія. Звісно ж, що у зв'язку з цифровізацією всіх сфер життя сучасного суспільства, економічного в тому числі, поширення новітніх технологій, радикально змінюваних продуктивних сил і соціальної організації суспільства актуалізується проблема вивчення нових економічних форм організації від мікро- до мегарівня і наростаючих тенденцій соціалізації суспільства.

Архаїчними нині є погляди ряду економістів, які стверджують, що стандартна модель економіки працює так, немов суспільні норми, культура і колективні переконання не мають великого впливу на сутність економіки. Тому цілком справедливими є твердження Каушик Басу про те, що суспільні норми і культура не тільки не мають значення, але в багатьох випадках більш важливі для визначення того, як швидко вона зростатиме, ніж стандартні економічні зміни (на зразок податкових ставок і дефіциту бюджету) (Басу, 2014. С. 81–82).

Уваги в нинішніх реаліях заслуговують висновки Карла Поланьї про те, що "економічні мотиви" породжуються загальним контекстом соціального життя. Економічна діяльність людини, на думку вченого, як правило, повністю підпорядкована загальній системі її соціальних зв'язків. Людина діє не для того, щоб забезпечити свої особисті інтереси у сфері володіння матеріальними благами, вона прагне гарантувати свій соціальний статус, свої соціальні права, свої соціальні переваги, матеріальні ж предмети вона цінує лише остільки, оскільки вони служать цієї мети (Поланьї, 2002. С. 58–59).

Сучасна господарська практика в ряді країн переконує, що структурні деформації в економіці, уповільнення темпів її розвитку, невиправданий розрив у доходах громадян можуть бути розв'язаними за допомогою оптимального співвідношення і взаємодії економіки і політики. Розвиток суспільства значною мірою залежить від теоретичного механізму, місця в цьому процесі різноманітних (а не тільки економічних) інтересів суб'єктів господарської діяльності та держави, принципів, на яких базується соціально-економічна політика, методів господарювання. Через це досить важливе об'єднання економічних знань і знань інших суспільних наук, в тому числі економічної соціології та економічної психології. Підтвердженням цьому стало присудження Нобелівської премії з економіки 2017 року професору Чиказького університету Річарду Талеру з формулюванням "за внесок у вивчення поведінкової економіки".

На думку Шведської Королівської Академії наук, наукові праці цього вченого, в т.ч. книга "Погана поведінка: як виникла поведінкова економіка", що вийшла в 2015 році, дозволили "побудувати міст між економічним і психологічним аналізом прийняття індивідуальних рішень". У так званий "теорії підштовхування" ("керованого вибору") учений сформулював поняття "лібертаріанський патерналізм" – стратегію, орієнто-

вану на те, щоб спонукати людину до оптимального вибору, продиктованого розумом, а не почуттями або миттєвими бажаннями. Талер доводить, що строгі формули класичної теорії, в тому числі Чиказького університету, що мали колосальний вплив на економічну науку в другій половині XX століття, помилково виходять з того, що "люди є високорациональними – суперраціональними – істотами, позбавленими емоцій. Вони нібито можуть все розраховувати, як комп'ютер, і у них нібито немає проблеми самоконтролю". На думку Талера, люди далеко не завжди поведуться так, як це бачить стандартна економічна теорія. Споживачі, наприклад, по-різному ставляться до одних і тих же грошових сум залежно від джерел, з яких отримано ці гроші (зарплата, відсоток на внесок, виграш у лотереї, подарунок і т.д.). Регулярні доходи зазвичай використовуються для покупки предметів першої необхідності, а нерегулярні мають тенденцію йти на більш легковажні витрати. Відповідно, дві людини з абсолютно однаковим доходом, але різними джерелами доходу будуть витрачати або зберігати гроші по-різному, і поведінкова економіка може приблизно передбачити, як саме. Враховуючи це розуміння, комерційні компанії та державні відомства можуть прогнозувати економічну поведінку людей і впливати на неї. Талер назвав це "психологічним урахуванням" (mental accounting).

Інтегральний підхід до суспільних дисциплін дає можливість по-новому подивитися на багато традиційних явищ, в т.ч. таку категорію, як капітал. Розуміння сутності капіталу як найбільш складного феномена сучасності обумовлено досить системно складною внутрішньою його структурою в сучасних умовах. Це – по-перше. По-друге, сьогодні капітал є найбільш політично заідеологізованою категорією. Вона здебільшого розглядається в економічній теорії. Однак у тих формах обміну, які економісти відкидають як "неекономічні", існують інші види капіталу, які відіграють не меншу роль у структуруванні соціального світу.

Інвестування та конвертація різних форм капіталу утворюють, за визначенням П'єра Бурдьє, іншу економіку – економіку практик, яка залишається для економічної науки непомітною і непізнаною. Нині для побудови науки про економіку практик вводяться такі поняття, як "соціальний капітал", "культурний капітал" та інші його форми. Важливо на нинішньому рівні з'ясувати, яка роль і вплив різних форм капіталу на соціально-економічне життя різних країн і їхніх громадян. Пояснити структуру і функціонування соціального світу, на думку вченого, неможливо, якщо не ввести поняття "капітал" у всіх його формах, а не тільки в тій, яка визнається економічною теорією. Економічна теорія дозволила нав'язати капіталу визначення з арсеналу господарства практик (economy of practices), що є історичним винаходом капіталізму. Зводячи нескінченний світ обмінів (universe of exchanges) до комерційного обміну (mercantile exchange), об'єктивно і суб'єктивно орієнтованого на максимальний прибуток, тобто (в економічному сенсі) зі своїм, егоїстичним інтересом (self-interested), вона приховано визначила всі інші форми обміну як неекономічні і, отже, не рухомі у своїй основі інтересом (disinterested). Зокрема, економічна теорія визначає як вільні від особистого інтересу ті

форми обміну, які забезпечують видозміну (transubstantiation), в результаті якої найбільш матеріальні типи капіталу (економічні у вузькому сенсі) можуть виступати в нематеріальній формі культурного чи соціального капіталу, і навпаки (Бурдьє, 2014. С. 294–295).

Соціальний капітал, на думку П. Бурдьє, являє собою сукупність реальних або потенційних ресурсів, пов'язаних з володінням сталою мережею (durable networks) більш-менш інституціоналізованих відносин взаємного знайомства і визнання, іншими словами – з членством в групі, яка дає своїм учасникам опору у вигляді колективного капіталу (collectively – owned capital), "репутації", що дозволяє їм отримувати кредити у всіх сенсах слова. Ці відносини можуть існувати тільки в практичному стані, у формі матеріального і (або) символічного обміну, який сприяє їх підтримці (Бурдьє, 2014. С. 305). Обсяг соціального капіталу, підкреслює вчений, який має у своєму розпорядженні цей агент, залежить від розміру мережі зв'язків, які він може ефективно мобілізувати, і від обсягу капіталу (економічного, культурного або символічного), яким у свою чергу володіє кожен з тих, хто з ним пов'язаний ... Мережі зв'язків необхідні для побудови і відтворення тривалих, корисних відносин, що дозволяють зберігати матеріальний або символічний прибуток (Бурдьє, 2014. С. 306–307).

Особлива роль в сучасній суспільній науці відводиться людському капіталу. Подібна категорія відома давно. Свого часу Адам Сміт звертав увагу на те, що працівники в процесі трудової діяльності, навчання і т.д. розвивають своє вміння, отримують нові знання, навички, що сприяє підвищенню економічної цінності підприємства. Починаючи з середини ХХ століття, концепція "людського капіталу" отримала нове звучання. Її трактування зводилося до єдності знань і кваліфікації, що робило їх найважливішими факторами виробництва і перетворення економіки. У другій половині ХХ століття концепція людського капіталу трансформувалася в концепцію "розширення людських можливостей" – можливостей, що заміщають матеріальний і економічний добробут. З цієї теорії безпосередньо випливає, що мета розвитку полягає не тільки і навіть не стільки в тому, щоб збільшити виробництво і споживання; головне – надати людині "можливість вибору", що реалізується насамперед у здоровому житті, в його довголітті, у вільному розвитку інтелектуальних і всіх інших творчих здібностей. Н. Рімашевська доводить, що концепція "людського капіталу" зіграла визначальну роль у процесі переходу від "економічного зростання" до "людського розвитку". Кінцева мета розвитку – це не рівень доходу, а розширений людський вибір у сфері охорони здоров'я, освіти, економічної та суспільної діяльності. Є три ключові потреби: 1) в довголітті і здоров'ї; 2) в отриманні знань; 3) в доступі до ресурсів, необхідних для гідного рівня життя. Їх задоволення – умова реалізації політичних і економічних свобод (пересування і вибору місця проживання, створення сім'ї, творчості та ін.) (Рімашевская, 2004. С. 23–24).

У наукових роботах і багатьох стандартних підручниках з економіки фактично досягнуті результати в бідних і багатих економіках вимі-

рюються з точки зору особистої здатності "робити певні базові речі", такі як задоволення "потреб в харчуванні", а також з точки зору можливостей особистості реалізувати свої більш тонкі здібності і таланти, які породжують більш складні фактичні результати. Здоров'я і охорону здоров'я розглядають як "особливі товари". Вілфред Долфсма – автор робіт на перетині "права і економіки", аналізу соціальних мереж та інституційної теорії – один із тих, хто в економічне зростання включає оптимальний добробут людей, досягнутий завдяки скороченню бідності в абсолютному і відносному вираженні, а також її причин. Розвиток полягає в удосконаленні здібностей і талантів або в свободі досягнення, скорочення нерівності в здібностях унаслідок звільнення, розширення агентської свободи тих, хто знаходиться в невідповідному становищі (Долфсма, 2017. С. 67).

Відтворення людського капіталу, його розвиток можливий лише на основі єдності економічного і соціального процесів, що передбачає розвиток економіки, соціальної сфери і створення сприятливих умов життя для поліпшення соціальних умов життя для всіх членів суспільства. Тільки на основі подібної єдності можливо домогтися соціальної стійкості, стабільності економіки і суспільства, а значить, здійснити багатовікову мрію людства про соціальну справедливість. Ця категорія є міждисциплінарною і належить до економіки, філософії, етики, соціології, психології та права.

Одним із визначальних показників соціальної справедливості в економіці є якість життя населення. Зрозуміло, що останнє є наслідком рівня розвитку економіки, її ефективності. Оскільки країни світу мають не однаковий рівень економічного розвитку, то і соціальна справедливість в суспільствах різних країн на різних етапах розвитку людства буде різною. Це означає, що соціальна справедливість як загальнолюдська цінність має історичні і національні особливості. При цьому на їхню специфіку значний вплив мають різноманітні чинники: соціальні, філософські, політичні, культурологічні та ін.

Для цілей концептуального обґрунтування стратегії формування та розвитку соціально-ринкової системи в Україні, на думку О. Яременка, необхідно розглянути економічну ефективність і соціальну справедливість як сполучені сутності в контексті локальних і глобальних трансформацій. Справедливість – це ступінь реалізації ціннісно детермінованих очікувань суб'єктів щодо їхнього статусу, доступу до суспільних ресурсів, праці і доходів та інших істотних умов їхньої життєдіяльності. Справедливість відображає рівень соціального порядку, що має мінімальну ентропію. Справедливість має два виміри – позитивний і негативний. Позитивний вимір орієнтується на рівний доступ членів суспільства до результатів функціонування господарської системи. Негативний вимір справедливості відображає вимогу рівномірного розподілу тягара витрат і втрат для всіх членів суспільства в кризових або катастрофічних умовах. На думку автора, зовнішніми умовами досягнення соціальної справедливості (зовнішніми в тому сенсі, що вони незалежні від змісту справедливості як такої) є три моменти: загальноеконо-

мічна і соціальна інфраструктура, соціально-економічні інститути, система логістики (Ярёменко, 2016. С. 21).

Наукові дискусії, що ведуться навколо названих проблем, поки не привели до єдності думок, а значить, і до практичного їх вирішення. Наприклад, до таких слід віднести трактування поняття рівності, з одного боку, а з другого – розкрити зміст і форми прояву, здавалося б, вічної формули "кожному по заслугах". Критерії соціальної справедливості в різних країнах і на різних етапах історичного розвитку визначаються далеко не науковим способом. Скажімо, представники вищих верств суспільства вважають, що соціальна справедливість повинна диференціюватися за становим принципом. Докладно і дуже переконливо про це написав К. Басу: "Модель системи вільного ринку, яка переважає в промислово розвинених країнах і до якої прагнуть інші держави, характеризується тим, що в такій системі скорочується те, що є спільною власністю всіх людей на рівних підставах, а світові ресурси все більше розділяються і розподіляються таким чином, що кожна частина виявляється належить якимсь індивідам по праву власності. Здебільшого право на володіння цими частинами і доходами з них, що поширюються на далеке майбутнє, належить невеликій групі населення разом з правом заповідати їх кому завгодно (зазвичай своєму потомству). Це означає, що в такій системі будуть люди, що народилися в гетто або нетрях і не мають спадщини, і будуть люди, що народилися з величезним багатством, отримують чудову освіту практично з моменту народження. І тому про конкуренцію між цими двома класами людей не може бути й мови. Перші будуть практично позбавлені можливості "добитися успіху", тоді як другим буде складно цього не зробити. Доля тих, хто народжений у бідності, затьмарена з самого початку, їх положення все більш безнадійне, оскільки загальні ресурси, доступні майбутнім поколінням людей, які не мають спадщини, скорочуються через те, що чим далі, тим більше переходять у володіння приватних осіб, які залишають їх своїм дітям" (Басу, 2014. С. 387–398). Розуміючи подібну ситуацію, підкреслює К. Басу, прогресивно мислячі аналітики пропонують ввести закон про заборону спадщини. Згідно з цим законом засоби кожного індивіда з моменту його смерті переходять до держави – наприклад, в якийсь фонд, який є спільною власністю всіх громадян (Басу, 2014. С. 382).

У багатьох людей існує три види уявлень про принципи розподілу: з праці, рівномірно, на капітал. Разом з цим дискусійною є проблема добробуту, його вимірювання і розподілу. На думку багатьох суспільствознавців, економічний добробут втрачає здатність замінити в теорії і на практиці загальний добробут, який охоплює такі суспільно значущі блага, як освіту, здоров'я, культуру, творчість, безпеку та ін. Питання про вимірювання загального добробуту виявився складним для економістів, які звикли оперувати вартісними категоріями. Вирішення цієї проблеми деякі дослідники бачать у створенні інтегрального показника загального добробуту. Для його вимірювання пропонується тимчасова концепція, яка базується на постулаті абсолютної цін-

ності людського життя. З неї випливає, що добробут вимірюється не грошима, а природними одиницями життя, тобто одиницями часу. Такий підхід розвиває методологічний принцип класичної школи, що встановлює прямий зв'язок між міноюю вартістю продукту і масою уречевленого в ньому робочого часу. Оскільки, як встановлено класиками, робочий час перетворюється капіталізмом в економічний добробут, логічно припустити, що весь час людського життя є загальним добробутом. Тоді суспільний добробут дорівнює сукупності часу людського життя всіх членів суспільства. Сутність часової концепції добробуту полягає в понятті "час людського життя", яке означає сумарну тривалість вищої, творчої, власне людської діяльності індивіда. До неї не належить нижча діяльність: сон, фізична праця, пусте проведення часу та ін. Час людського життя виступає як *творчий час*, а добробут – як *результат* його використання (Корнейчук, 2004. С. 77).

На рубежі XX і XXI століть вийшов ряд робіт, в яких дається визначення інтелектуального капіталу як теоретичної категорії, його місця і ролі в ринковій вартості тієї чи іншої компанії. До інтелектуального капіталу деякі автори відносять наукові кадри, заводські марки, товарні знаки тощо. Чимало дослідників під інтелектуальним капіталом мають на увазі лідируючі позиції у сфері дослідження нових технологій, безперервне підвищення кваліфікації персоналу і навіть оперативність виконання заявок клієнтів на технічне обслуговування і ремонт обладнання, що постачається. Лейф Едвінссон і Майкл Мелоун доводять, що інтелектуальний капітал – це корені компанії, приховані умови розвитку, що криються за видимим фасадом її будівлі і товарного асортименту. До таких умов автори відносять: людський капітал і структурний капітал. Перший являє собою сукупність знань, практичних навичок і творчих здібностей службовців компанії, докладених до виконання поточних завдань. Іншими його складовими є моральні цінності компанії, культура праці і загальний підхід до справи. Людський капітал не може бути власністю компанії. У категорію структурного капіталу автори включають технічне і програмне забезпечення, організаційну структуру, патенти, торгові марки і все те, що дозволяє працівникам компанії реалізувати свій виробничий потенціал. Структурний капітал також включає в себе відносини, що склалися між компанією і її великими клієнтами. На відміну від людського капіталу, структурний капітал може бути власністю компанії, а отже, і об'єктом купівлі-продажу (Едвінссон, Мелоун, 1999. С. 434).

Вступивши в новий етап цивілізації, на якому рушійною силою є цінності, створювані знаннями, Тойїчі Сакайя називає цей етап суспільством, що базується на знаннях-цінностях (knowledge-value society). У зв'язку з цим, на думку вченого, виникають питання: як обчислити цінність знання як одного з факторів виробництва?; і що являє собою вартість, створена знаннями? Однак найбільш важливим є те, що творіння створеної знаннями вартості є процесом, за якого праця і засоби виробництва виявляються нерозривно пов'язаними; сама людина стає головним засобом виробництва (Сакайя, 1999. С. 348, 356).

Очевидно і те, що в нинішніх умовах інформаційно-технологічної революції (ІТР) продукти творчої праці в галузях науки, освіти, культури, що мають соціальну значущість і займають все більш важливе місце в суспільному продукті, повинні знайти адекватну міру цінності. Разом з цим носії такого виду праці, кількість яких стрімко зростає, повинні стати реальними суб'єктами власності. Це – відображення рівня розвитку продуктивних сил і історичної специфічності відносин власності, на що звертав увагу ще К. Маркс. Він підкреслював, що власність не можна розглядати як самостійне відношення, незалежне від історично визначеного способу виробництва. "У кожному історичному епоху власність розвивалася по-різному і при абсолютно різних виробничих відносинах" (Маркс, Енгельс, 1955. С. 168). Фактично існуючі відносини власності закріплюються законом і захищаються державою. Отже, реально здійснювані відносини власності набувають форму юридичних відносин.

Не викликає сумнівів, що теорія прав власності в реаліях нинішнього світу вимагає міждисциплінарного підходу, що безумовно отримає відповідне трактування. Нині деякі науковці дають вельми різні визначення власності. Наприклад, Г. Родіна стверджує, що "власність в "новій" економіці залишилася багатосуб'єктною і стала багатооб'єктною. Але найголовніше те, що інтелектуальна власність, інтелектуальний капітал, який визначається втіленням у людині знанням, заміщає приватну власність і грошовий капітал, який відігравав ключову роль в індустріальному суспільстві. У "новій" економіці капітал і працівник зливаються, тобто відбувається органічна сполука працівників із засобами виробництва, перш за все в провідних народно-господарських галузях" (Родина, 2006. С. 24).

Нові підходи до відносин власності в значній мірі обумовлені тим, що праця, яка до третьої промислової революції вважалася загальною для всіх товарів мірою вартості, в економіці знань не піддається виміру в одиницях часу. Визначальним результатом загальної цифровізації сучасного суспільного життя є те, що в "новій економіці" все менше реального сектора економіки і все більше різноманітних послуг нематеріального характеру, невлених активів типу біткойнів і фінансів. Прискорене зростання продуктів нематеріальної економіки є причиною істотних змін, які відбуваються у відносинах власності. Прикладом цього є те, що комп'ютер і Інтернет стають суспільним надбанням, що по суті дозволяє все зростаючій кількості людей різних країн світу здобувати знання в особисте користування. На місце найманого працівника, який отримує заробітну плату, приходять робітник-виробник, якого запросили самого піклуватися про свою освіту, підвищення кваліфікації, медичне страхування тощо. На місце експлуатації заступають самоексплуатація і самозбут "людина-підприємств", незліченних "Я-АТ" (Горц, 2010. С. 13).

Вчені вважають, що до середини нинішнього століття багато видів комерційної діяльності перейдуть під контроль інтелектуальних технологічних систем, це вивільнить значну частину людей для створення соціального капіталу в некомерційному громадянському суспільстві,

яке стане домінуючим сектором у другій половині століття, пише Джеремі Ріфкін (*Рифкін, 2014. С. 17*).

Природно, що все вище наведене передбачає необхідність нової соціальної науки. Остання, як справедливо підкреслює В. Тарасевич, повинна стати теоретичною базою для адекватної соціально-економічної політики, довгострокової стратегії розвитку країни з урахуванням її "ключових напрямів співрозвитку всіх сфер суспільного життя – економічної, соціальної, духовно-культурної, етнонаціональної, релігійно-конфесійної, політико-правової (власне державної та цивільної) в їх системоутворюючих зв'язках" (*Тарасевич, 2017. С. 25*).

Реалії сучасного світоустрою переконують, що ні існуючі соціально-економічні моделі, як і моделі минулого, так і нинішня глобалізація не в змозі розв'язати існуючі національні та інші світові суперечності. Все більша кількість суспільствознавців вважають, що світовий потенціал зростання внаслідок матеріальних, енергетичних, екологічних та інших ресурсів обмежений і світ рухається в напрямку кризи. Вчені, політики, розуміючи це, з одного боку, все більше звертають увагу на те, що будь-яка система кінцева, а з другого – на необхідність захисту національних інтересів. Це знаходить свій прояв у тому, що росте група економістів, які спираються в політико-економічних дослідженнях на національні начала. Підтвердженням цього свідчить підвищений інтерес до представника історичної школи в економічній теорії Фрідріха Ліста (1789–1846), який був свого роду предтечею антиглобалістів. Постглобалістський настрій розумів охоплює і розвинені країни, які повертаються в бік лістіанського підходу. Останнім часом це проглядається в Великій Британії. Свідченням чого є вихід цієї країни з Європейського Союзу, а значить, і відхід від неоліберальної моделі, якою британські політики керувалися з 1980-х років.

Таким чином, в кінці 20-х років XXI століття, як ніколи раніше, виникає проблема альтернативи світопорядку, що утвердився на початку 90-х років минулого століття. Зрозуміло, що повернутися до минулого світу не можна, як і те, що майбутнє виростає з минулого, яке не можна ні забувати, ні ігнорувати. Вчені все більше переконуються, що для обґрунтування основних трендів розвитку майбутнього суспільства дуже важливо враховувати як зміни, що реально відбуваються під впливом ІТР, глобалізації, нерівності, що посилюється у світі, так і закономірності і причинно-наслідкові зв'язки розвитку суспільства, що мали місце в багаторічному історичному минулому кожної країни.

Висновки

1. Реалії сучасного світоустрою переконують у тому, що нинішня цивілізація вичерпала свої можливості. Вона побудована на ринковій системі відносин, основою якої є особистий інтерес, а метою – прибуток за будь-яку ціну. У такій соціально-економічній моделі люди з їхніми матеріальними, соціально-культурними, захисними та іншими нагальними потребами стають зайвими. Ситуація може змінитися лише за умови створення соціально-економічної системи, спрямованої на забезпечення сприятливих умов для життєдіяльності будь-якої людини,

зайнятої в суспільному виробництві. До таких умов у першу чергу належить упевненість у гарантованому задоволенні природних потреб на рівні сучасних досягнень (серед них – продукти харчування, освіта, охорона здоров'я, безпека, соціальна підтримка, відсутність страху за своє майбутнє і майбутнє своїх дітей, збереження природно-екологічних умов життя). Це ставить пошук нової концепції світового розвитку на порядок денний як пріоритетне завдання.

2. Динамізм розвитку світових соціально-економічних, національних, релігійних та інших відносин під впливом ІТР і глобалізації всіх життєвих процесів вимагає адекватного його відображення сучасною суспільною наукою. Реалії переконують, що на це не здатна жодна з них відокремлено, в тому числі економічна теорія. Суперечності між теорією і практикою в сучасному житті значною мірою пояснюються методологічною неспроможністю нинішньої неоліберальної економічної теорії. Не можна шукати стратегічну відповідь на виклики, зумовлені переходом від простої цифрової техніки до інновацій, що базуються на комбінації технологій. Це докорінно змінить життя людей, їхні економічні, політичні та загальнолюдські цінності. Через ці обставини лише на основі інтегрального підходу до суспільних наук і вироблення нової моделі соціально-економічного устрою і розвитку можна отримати відповідь на головні питання, що стоять перед людством: "Яким має бути суспільство майбутнього?", "Які життєві цінності та ідеали нового суспільства?".

3. Інтегральний підхід до суспільних наук дасть можливість виробити: а) правові нормативи управління світовою економікою; б) механізми справедливого розподілу вироблених матеріальних і нематеріальних благ; в) скасувати існуючі правові, фінансові та інші важелі та інструменти соціально-економічного пограбування і гноблення народів і країн світової спільноти, що дозволить модернізувати існуючий світоустрій і управління світом.

4. Вибір стратегії розвитку майбутнього суспільства повинен враховувати основні тренди світової спільноти, з одного боку. А з іншого боку, він повинен формуватися з урахуванням того, що економічний, соціальний, культурний і гуманітарний комплекси кожної країни обумовлені багатьма об'єктивними обставинами, що склалися історично протягом багатьох століть. Ігнорування останнього в стратегії буде провальним, в чому переконує досвід багатьох країн світу, в тому числі України.

Література

- Алее М. (1995). Экономика как наука. Москва: Наука для общества, РГГУ.
 Алпатов А.А. (2012). О соотношении права и экономики. *Государство и право*. №1. С. 67–76.
 Большевич А. (2008). Экономика права: проблемы возникновения и история развития. *Вопросы экономики*. №12. С. 60–71.
 Балацкий Е. (2006). Экономическая наука: новые вызовы современности. *Мировая экономика и международные отношения*. № 1. С. 61–67.
 Басу К. (2014). По ту сторону невидимой руки: Основания новой экономической науки. Москва: Изд-во Института Гайдара. 432 с.
 Бурдье П. (2014). Формы капитала. Классика новой экономической социологии. Москва: Издательский дом Государственного университета – Высшая школа экономики. 381 с.

- Горц А. (2010). Нематериальное знание: стоимость и капитал. Москва: Издательский дом Государственного университета – Высшая школа экономики. 208 с.
- Гриценко А. (2008). Экономическая теория в современном мире. *Економіка України*. №10. С. 40–54.
- Долфсма В. (2017). Провалы государства. Общество, рынки и правила. Москва: Изд-во Института Гайдара. 256 с.
- Клейнер Г. (2004). Нанозкономика. *Вопросы экономики*. № 12. С. 70–93.
- Корнейчук Б. (2004). Созидательное благосостояние как целевой фактор. *Экономист*. №12. С. 76–99.
- Шабанова М. (2010). О взаимосвязи социальной и экономической политики: социоэкономическая перспектива анализа. *Общество и экономика*. № 8–9. С. 76–93.
- Маркс К., Энгельс Ф. (1955). Соч. Т.4. С. 168.
- Поланьи К. (2002). Великая трансформация: политические и экономические истоки нашего времени. Санкт-Петербург: Алетейя. 320 с.
- Римашевская Н. (2004). Человеческий потенциал России и проблемы "сбережения населения". *Российский экономический журнал*. № 9–10. С. 23–40.
- Родина Г.М. (2006). Эволюция взглядов на отношения собственности; от "старой" к "новой" экономике. *Вестн. Моск. ун-та*. Сер. 6. *Экономика*. № 4. С. 3–24.
- Сакайя Т. (1999). Стоимость, создаваемая знанием, или История будущего. *Новая постиндустриальная волна на Западе: антология*. Москва. 640 с.
- Тарасевич В.Н. (2017). Четверть века независимости Украины: актуальные контексты и императивы социально-экономических реформ. *Економіка України*. № 8. С. 14–28.
- Хубиев К. (2006). О проблемах научной методологии. *Общество и экономика*. № 3. С. 47–53.
- Эдвинссон Л., Мэлоун М. (1999). Интеллектуальный капитал. Определение истинной стоимости компании. *Новая постиндустриальная волна на Западе: антология*. Москва: Academia. 640 с.
- Ярёменко О. (2016). Противоречивое единство экономической эффективности и социальной справедливости как фактор функционирования и эволюции экономических систем. *Экономическая теория*. №4. С. 19–32.

Надіслано до редакції 20.07.2018

SEARCH OF A NEW MODEL FOR SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT – A PRIORITY TASK OF SOCIAL SCIENCES

Petro Yeshchenko

Author affiliation : Doctor of Economics, Prof., Scientific Advisor to the Department of Economic Sociology of the Institute of Sociology of NAS of Ukraine.
Email: p.eshchenko@ukr.net

The author reveals the challenges of the present world social system, which determined the crisis of modern civilization. Particular attention is paid to the scientific substantiation of the new model of socio-economic development - a critical condition for overcoming the crisis both in each individual country and in the whole world community. Based on the study of globalization processes taking place in the modern world, the accelerated stratification of society on the rich and poor, hypertrophied development of the financial sector of the economy, the massive introduction of "digital trade", "digital money", "exchange digital currencies", etc., the article analyzes the role of social sciences in the process of changing the model of societal development.

In the author's opinion, an integral approach to social sciences is now needed, which will become an important factor in societal development and provide a new round of society's acceleration and renewal. The interdisciplinary approach will allow a new look at many of the traditional phenomena of social life, including such categories as capital, social justice, property and others,

which will overcome the contradiction between theory and practice in modern life that is largely due to the methodological failure of the current neo-liberal theory.

Key words: crisis of civilization, global economy, digital revolution, challenges of modernity, integration approach to social sciences, model of social and economic development.

JEL: O110.

References

- Alee, M. (1995). Economics as a science. Moscow: Nauka dlja obshchestva, RSUH [in Russian].
- Alpatov, A.A. (2012). On the relationship between law and economics. *Gosudarstvo i pravo – State and law*, 1, 67-76 [in Russian].
- Bolsevich, A. (2008). Economics of law: problems of occurrence and history of development. *Voprosy jekonomiki – Economic issues*, 12, 60-71 [in Russian].
- Balackij, E. (2006). Economic science: new challenges of our time. *Mirovaja jekonomika i mezhdunarodnye otnoshenija – World economy and international relations*, 1, 61-67 [in Russian].
- Basu, K. (2014). On the other side of the invisible hand: The foundations of a new economic science. Moscow: Izd-vo Instituta Gajdara [in Russian].
- Bourdieu, P. (2014). Forms of capital. Classic new economic sociology. Moscow: Izdatelskij dom Gosudarstvennogo universiteta – Vysshaja shkola jekonomiki [in Russian].
- Gorts, A. (2010). Intangible knowledge: value and capital. Moscow: Izdatelskij dom Gosudarstvennogo universiteta – Vysshaja shkola jekonomiki [in Russian].
- Hrytsenko, A.A. (2008). Economic theory in the modern world. *Jekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 10, 40-54 [in Russian].
- Dolfsma, V. (2017). The failures of the state. Society, markets and rules. Moscow: Izd-vo Instituta Gajdara [in Russian].
- Kleiner, G. (2004). Nanoeconomics. *Voprosy jekonomiki – Economic issues*, 12, 70-93 [in Russian].
- Korneychuk, B. (2004). Creative well-being as a target factor. *Jekonomist – Economist*, 12, 76-99 [in Russian].
- Shabanova, M. (2010). On the relationship of social and economic policy: the socio-economic perspective of analysis. *Obshchestvo i jekonomika – Society and the economy*, 8-9, 76-93 [in Russian].
- Marx, K., Engels, F. (1955). Writings. Vol. 4 [in Russian].
- Polanyi, K. (2002). The great transformation: the political and economic origins of our time. St. Petersburg: Aletejja [in Russian].
- Rimashevskaja, N. (2004). The human potential of Russia and the problems of 'population savings'. *Rossijskij jekonomicheskij zhurnal – Russian economic journal*, 9-10, 23-40 [in Russian].
- Rodina, G.M. (2006). The evolution of views on property relations; from the old to the new economy. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Ser. 6. Ekonomika – Moscow University Bulletin. Ser. 6. Economy*, 4, 3-24 [in Russian].
- Sakajja, T. (1999). The value created by knowledge, or history of the future. New post-industrial wave in the West: an anthology. Moscow [in Russian].
- Tarasevich, V.N. (2017). A quarter of a century of independence of Ukraine: current contexts and imperatives of socio-economic reforms. *Jekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 8, 14-28 [in Russian].
- Hubiev, K. (2006). On the problems of scientific methodology. *Obshchestvo i jekonomika – Society and the economy*, 3, 47-53 [in Russian].
- Jedvinsson, L., Mjeloun, M. (1999). Intellectual capital. Determination of the true value of the company. New post-industrial wave in the West: an anthology. Moscow: Academia [in Russian].
- Iaremenko, O. (2016). Contradictory unity of economic efficiency and social justice as a factor in the functioning and evolution of economic systems. *Ekonom. teor. – Economic theory*, 4, 19-32 [in Ukrainian].